

Список використаних джерел та літератури

1. Ауліх В. Ковалі золота, срібла і міді давнього Галича // Дзвін – Львів, 1987. – № 10. – С. 96-99.
2. Гупало В. Звенигородські сакралії // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2002. – С. 162.
3. Гуревич Ф. Древний Новогрудок: посад – окольный город. – Ленінград: „Наука”, 1981. – С. 98.
4. Грабовский И.Н., Днестров И.Н. Переяслав-Хмельницький. – Киев, 1954. – С. 22.
5. Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Том ССХХХХV. Праці Археологічної комісії // Львів. 1998. – С. 582 – 584.
6. Коваль І., Миронюк І. Євангеліст Лука з княжого Галича. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 141.
7. Каргер М. Древний Киев. Том I. Издательство Академии наук СССР. – Москва; Ленинград, 1958. – С. 379 – 380.
8. Любачівський Іван Мирослав, о. д-р. Літургіка. – Рим, 1990. – С. 51.
9. Пастернак Я. Старий Галич. – Краків; Львів, 1944. – С. 150.
10. Побуцький С. Церковно-археологічна спадщина Галича в світлі релігієзнавчого туризму // Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 14 – 15 травня 2010 року. – Галич, 2010. – С. 51.
11. Рыбаков Б. Ремесло древней Руси. Изд-во АН СССР, 1948. – 420с.
12. Риндина Н. Технологія виробництва новгородських ювелірів Х–ХVвв. // Матеріали і дослідження по Археології СРСР, № 117. – С. 219-221.
13. Седова М.В. Ювелирные изделия древнего Новогрудка (X – XIIвв.). – Москва 1981, рис. 20, 5; 21.
14. Тимошук Б. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – К. 1982. – С. 26.
15. Томенчук Б. Олешківська ротонда. Археологія дерев'яних храмів Галицької землі XII – XIII ст. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 31.
16. Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. – Івано-Франківськ, 2006. – 328с.
17. Терський С. Археологія доби Галицько-Волинської держави // Здобутки Волинської держави. Львів, – 2002. – 76-77.
18. Фіголь М. Мистецтво Стародавнього Галича. – К. : Мистецтво 1997. – С. 224.
19. Янін В.Л. Гайдуков П.Г. 1998 кат. № 231в
20. Ягодинська М. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 11.2007. – С. 346– 357.
21. Zacharjewicz J. Wykopalska w Zalukwi nad Dnestrem. // DZWIGNIA Lwow, Pazdziernika 1882. – С.153.

Віктор Баюк

заступник директора з наукової роботи
адміністрації Державного історико-культурного
заповідника у м. Луцьку

ЛУЦЬКИЙ ЗАМОК У СВІТЛІ АРХЕОЛОГІЇ

Стаття присвячена історії археологічних досліджень Верхнього замку у Луцьку, зроблена спроба аналізу напрямків таких досліджень протягом різних історичних періодів.

Луцький замок, гордість і краса Волинського краю є не лише унікальною пам'яткою монументального оборонного будівництва, а й цінним об'єктом археологічної спадщини. Замковий комплекс, що складається з Верхнього та Окольного замків є ядром міста, місцем його зародження та розвитку, своєрідним витком сучасного Луцька.

Основна увага приділяється історії археологічних досліджень Луцького Верхнього замку, як найбільш збереженому та найкраще дослідженому, історія досліджень Окольного замку і середмістя заслуговують окремих публікацій.

Ключові слова: Луцький замок, архітектурно-археологічні дослідження, церква Івана Богослова.

Першими дослідженнями Луцького Верхнього замку розпочинається історія археологічних

досліджень сучасного Волинського краю [3, с. 319]. Вони пов'язані з випадковим відкриттям 1852 р. при церкві Івана Богослова, які сучасники приписували луцькому єпископу Кирилу Терлецькому. Відомо, що у 1854 р. тут працював київський археолог Потапов, котрий *«По рассказам старожилов Луцкого уезда ... отыскивал в Луцком замке, на том месте, где была церковь св. Иоанна Богослова, могилу князя Любарта, которую будто бы и нашол»*. [15, с. 162]. Про результати цих досліджень достовірної наукової інформації не збереглося, однак вони без сумніву викликали певну зацікавленість Луцьком у дослідників.

У 1855 р., спираючись на нотатки XVI ст., яка свідчила, що тут знаходяться *«тела змерлых господарей христианских, великих князей Русских и гробы их»* [9, с. 72-85], було розпочато археологічні розкопки на місці церкви Івана Богослова. Ці роботи проводила експедиція Київської комісії з виявлення давніх актів під керівництвом професора Київського університету Миколи Іванишева. Іванишев після кільканадцяти днів робіт натрапив на склеп у східній стороні церкви, який був повністю засипаний землею. Часткова його розчистка дозволила встановити, що у стінах склепу були ніші, що служили для вкладання домовин. Прихід ранньої осені і невідповідної погоди змусив дослідника перервати роботи. Наступного року продовжував роботи завідувач музею старожитностей при Київському університеті ім. св. Володимира Яків Волошинський, який і виявив під підлогою південної частини храму цегляну, перекриту кам'яною плитою камеру, а в ній – одинарне поховання. Замальовки гробниці були передані на зберігання до архіву комісії [17, с. 12]. Володимир Антонович доповнює мінімальну інформацію про ці дослідження наступним повідомленням: *« ... во время раскопки он (Волошинський – В.Б) собрал в замке 30 монет польских и брадебургских и 1 трансильванскую XVII-XVIII ст»* [1, с. 48]. На цьому розкопки і завершилися, хоча сам Волошинський стояв на думці, що потрібно розкопати до самої підстави цілу середину старої церкви або, принаймні, її північну частину. На цьому місці, за свідченням Л.Маслова польська влада встановила хрест з польським написом *«... як каже легенда, тут спочиває князь Любарт, основник цього замку 1324-1386»*, який проіснував до II світової війни [13, с. 17].

Поряд з описом самої пам'ятки в *«Археологічній карті Волинської губернії»* В.Антонович подає інформацію про випадкові знахідки на території замку. Зокрема це вказівки на виявлення на його території свинцевої дощечки з надписами: *«В фундаментах той же церкви (І.Богослова – В.Б.) в 1840 г. найден был свинцовый ящик и в нем свинцовая доска с славянской надписью, которая осталась не разобранною; неизвестно куда девалась затем доска»* та предметів із золота: *«В 1861 г. в замке найдены 5 золотых блях (по-видимому, обломков окладов церковной книги), покрытых узорами и крестами греческой работы XII ст.»* [1, с. 48].

Як бачимо зазначений період в дослідженнях замку полягав у фрагментарних дослідженнях передовсім найвизначнішої його пам'ятки – церкви Івана Богослова та публікації випадкових знахідок вченими Російської імперії.

Після включення Волині до польської держави роботи тут продовжувались уже польськими дослідниками, однак необхідно відмітити достатньо високий науковий рівень виконаних у міжвоєнний проміжок робіт, їх науковість та спрямованість на всебічне вивчення замку [2, с. 124]. Польським краєзнавчим товариством Волинської округи спільно із воєводським консерватором було підняте питання про планову консервацію пам'яток замкового комплексу. У зв'язку з реставраційними роботами 1933-34 рр. у внутрішньому дворі поруч з В'їзною вежею було локалізовано та частково розкопано залишки княжого палацу, проведено обстеження давньої цегляної церкви. Роботи проводив відомий дослідник дерев'яної архітектури Л.Маслов [13, с. 31], якому поряд з Я.Фіцке без сумніву належить попереднє збереження цих об'єктів. У 1939 р. були розпочаті розвідки, що проводились під керівництвом інженера з Варшави Я.Захватовича, знавця польського середньовічного будівництва, а в післявоєнні роки автора відбудови зруйнованого центру Варшави. Ним було викопано чотири траншеї глибиною до 4 м поруч з В'їзною вежею. Як пише відомий польський археолог Ян Фітцке, *«... фундаменти такого пізнього замку... не є глибокими і сягають глибини ледве 4 м. Відкрито виразні сліди земляної фортифікації ранньосередньовічного городища, а трохи нижче валів, можливо – неолітичних. Сліди ранньосередньовічного городища... збереглися відносно добре»*. Завдяки цим роботам вперше було зроблено науковий висновок про укріплення дитинця в давньоруський час дерев'яними конструкціями

[22, с. 96].

Період польської держави в історії археологічних досліджень замку мав свої особливості. Попри власне археологічні дослідження проводяться спроби консервації замку з метою його збереження. На фоні не досить втішного стану збереженості фортеці навіть незавершені реставраційні роботи дозволили замку пережити пізніші лихоліття [19, с. 167].

Війна та післявоєнний період надовго затримали розвиток археологічної науки. Історико-археологічні дослідження Луцька були повністю згорнуті майже на тридцять років, частково внаслідок створення у 1939-1941 рр. концентраційного табору на території Старого міста, а також у зв'язку зі складним процесом становлення і утвердження радянської системи на Волині та проникнення її у всі сфери життя суспільства [18, с. 88]. Необхідно зауважити, що німецька окупаційна влада при виборі місця власних концентраційних таборів «скористалася здобутками» влади радянської також влаштувавши свої Шталаги №360/Z та 365/Z в тому числі і на території замку. По війні, незважаючи на взяття пам'ятки на облік наказом від 25 вересня 1945 року [6], вона залишалася в досить плачевному стані. Дослідження на території Старого міста у Луцьку стали можливими наприкінці «хрущовської відлиги», після ліквідації тюремного закладу 1963 р., однак самого Верхнього замку вони не торкалися ще довгий час [18, с. 111].

Рис.1. Церква Івана Богослова під час археологічних досліджень. 1985р.

Час активних архітектурно-археологічних досліджень в замку розпочинається 1978 р. розкопками М.Кучинка та М.Говденко в районі Стирової вежі замку. Тоді вперше було досліджено підмурівки стін та вежі замку і зроблено спробу датування первісних його укріплень [8, с. 319-320]. Важливими були також детальні геологічні вишукування Р.Метельницького у 1978-1992 рр., що дали змогу дослідити структуру давнього рельєфу замкової території [14, с. 29-35].

У напрямку досліджень монументальної архітектури давньоруського часу найважливішою подією були розкопки експедиції ІМК АН СРСР та Ленінградського університету під керівництвом М.Малевської, що тривали протягом 1983-1987 років [12, с. 111; 4, с. 17-18]. Завдяки її роботам вдалось продатувати час спорудження ряду міських храмів [10, с. 267-268], прослідкувати основу замкових мурів в районі Владичої вежі, продовжити роботи Л.Маслова по дослідженню замкового палацу та повністю розкрити збережену частину замкової церкви св. Івана Богослова (Рис. 1) [11, с. 365].

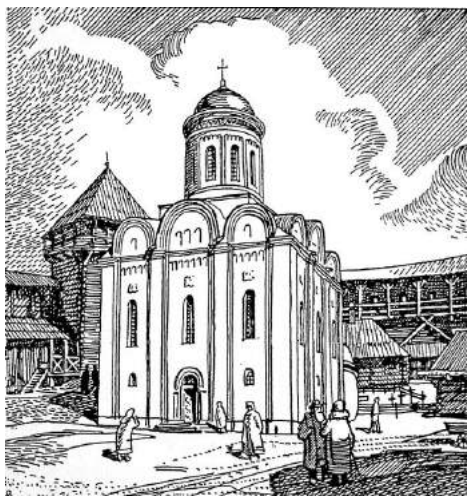

Рис. 2. Церква Івана Богослова у давньоруський час. Графічна реконструкція Р.Метельницького за матеріалами досліджень М.Малевської.

Побудова церкви пов'язана з заснуванням в Луцьку окремої єпископії, про що слушно зауважував ще М.Грушевський [5, с. 385] і підтвердили археологічні дослідження. Єдина літописна згадка про цей храм стосується 1288 року, коли князь Володимир Василькович жертвував на храм великого срібного хреста. За реконструкцією Р.Метельницького та М.Малевської (Рис. 2) храмова будівля площею близько 180 м.кв. була хрестовокупольною, органічно поєднуючись з південно-східним вівтарем-каплицею. Над середохрест'ям собору височів світловий барабан, навантаження якого переносилося на хрещаті опорні стовпи, що розділяли внутрішню площу на три нави. Середня нава завершувалась вівтарем святого Іоанна Богослова, у північній знаходився другий вівтар з жертвником, південна нава, перегороджена на рівні іконостасу використовувалась як соборна ризниця [17, с. 46]. Серед матеріалів з розкопок храму особливо вирізняється фреска «Лик Христа» XIV ст., що є святиною та оберегом міста Луцька

Рис 3. Фреска Лик Христа XIVст.
з розкопок М.Малевської церкви
І.Богослова в Луцькому замку.

(Рис. 3). Описана будівля собору функціонувала до 1766 року, коли її було частково розібрано, а на звільненому місці закладено новий більший, однак ніколи не добудований храм.

Важливим етапом дослідження була подальша музеєфікація дослідженої експедицією пам'ятки, що забезпечила її експозиційний стан. При проведенні робіт з встановлення накриття над залишками храму науковим співробітником заповідника Б.Сайчуком здійснювався археологічний нагляд. Тоді ж, біля апсиди храму було відкрито поховання, яке не безпідставно можна вважати князівським [16, 7, с. 268-277].

В кінці 1980-х завдяки домовленості між ЛДКЗ та Львівським історичним музеєм було створено спільну археологічну експедицію, що окрім інших завдань мала на меті продовження досліджень Верхнього замку. Розкопки цієї експедиції С.Терського 1990-1992 рр. поблизу Стирової вежі дозволили дослідити рештки дерев'яно-земляних укріплень давньоруського часу, прослідкувати більш ранній валоподібний насип, зібрати велику колекцію характерних для розвиненого міста яскравих археологічних знахідок. Особливо важливим тут була обов'язковість доведення досліджень до материка, що з ряду об'єктивних причин не було здійснене у дослідженнях М.Малевської [17, с. 36].

Розглядаючи радянський етап в історії археологічних досліджень замку можна констатувати, що хоча активні дослідження тут розпочинаються з кінця 70-х років вони були досить змістовними та інформативними. Розкопано показові архітектурні об'єкти, досліджено первісний рельєф та оборонні споруди замку, музеєфіковано соборну церкву І.Богослова. Результати цих робіт багато в чому сприяли виданню окремої змістовної монографії дослідника історії замку П.Троневица.

Дослідження Луцького замку не припиняються і в сьогоденні. Зокрема рятівні археологічні розкопки були проведені у 2006 р. на місці відновлення оборонної стіни окольного замку поруч з в'їзною вежею у Любартів верхній замок [21], де відкрито і досліджено частину первісних підмурків оборонної стіни луцького Окольного замку литовської доби [20, с. 89-97].

Список використаних джерел та літератури

1. Археологическая карта Волынской губернии / Складена В.Б.Антоновичем // Тр. XI АС в Киеве. – Т. 1. – М., 1901.
2. Баюк В.Г. Археологічні дослідження Луцька (історія і сучасність) // Краєзнавство: науковий журнал. – К.: В.-во «Телесик», 2010. – Ч.1-2. – 282с.
3. Баюк В.Г. Історія археологічних досліджень Луцького замку // Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Вип. 6. – Львів «Апріорі», 2013. – 344 с.
4. Баюк В.Г. Исследования М.В. Малевской церкви Ивана Богослова в Луцком замке // Харьковский историко-археологический сборник. Вып. 14. – Х.: Мачулин, 2014. – 110 с.
5. Грушевський М. Історія України-Руси / в 11 т., 12 кн. – Т. 2: XI-XIII вік. – К.: Наукова думка, 1992.– 633 с.
6. Державний архів Волинської області, ф. Р-591, оп. 1, спр. 4, арк. 18.
7. Долженко Ю., Баюк В. Череп Ізяслава Інгваревича // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 17. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – 342 с.
8. Кучинко М.М., Говденко М.М. Архитектурно-археологические исследования в Луцком замке // АО 1978 г. – М., 1979.
9. Левицький О. История одного древняго волынского храма // КС. – Т. 80. – январь 1903.
10. Малевская М.В. Архитектурно-археологические исследования в Луцком замке // АО – 1984. – М.: Наука, 1986.

11. Малевская М.В. Исследования церкви X в. в Луцком замке // АО – 1985. – М.: Наука, 1987.
12. Малевская М. Церковь Св. І.Богослова – вновь открытый памятник архитектуры XII в. / Пам'ятки сакрального мистецтва Волині: питання дослідження, збереження та реставрації // Науковий збірник. Матеріали VI міжнародної наукової конференції по волинському іконопису (м. Луцьк, 1-3 грудня 1999 р.). – Луцьк: Надстир'я, 1999.
13. Маслов Л. Архитектура старого Луцка. – Львів.: Наша батьківщина, 1939, – 52 с.
14. Метельницький Р.Г. Дослідження первинного рельєфу старого Луцка // Старий Луцьк. Наук.-інформ. зб. – Луцьк: Історико-культурний заповідник, 1998.
15. Рогге Н.Г. Материалы для археологии Вольни // Тр. III АС в Киеве. – М., 1878. Т. 1.
16. Сайчук Б.Т. Отчет о проведении спасательных археологических работ в Старом городе Луцка Волынской обл. – Луцк, 1989 // НА ЛДІКЗ. – № 115. – 34 с., 23 іл.
17. Терський С.В. Лучеськ X-XV ст.: монографія. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 252 с.
18. Терський С.В. Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині: монографія. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.
19. Троневиц П.О. Луцький замок. – Луцьк, ДІКСОН, 2003. – 198 с.
20. Шкоропад В.В., Златогорський О.Є., Баюк В.Г. Про рятівні археологічні дослідження на території ДІКЗ м. Луцьк по вул. Кафедральній, 23 у 2006 році. // Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. Випуск IV – Луцьк. 2008. – 216 с.
21. Шкоропад В.В. Звіт про рятівні археологічні дослідження на території державного історико-культурного заповідника м.Луцька по вул.Кафедральній, 23. Науковий архів ІА НАНУ Ф29032
22. Fitzke J. Cenne odkrycia na zamku Lubarta w Lucku // Ziemia Wolynska. – 1939. – Roczn. 2. – nr. 6–7. S.103.

Наталія Білас

кандидат істор. наук
доцент Львівського національного
університету ім. І. Франка

Віталій Конопля

молодший науковий співробітник інституту
українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
м. Львів

РАННЬОСЛОВ'ЯНСЬКІ ПАМ'ЯТКИ БІЛОСТОЧЧЯ

За останні роки науковці Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, Львівського національного університету ім. Івана Франка, НДЦ «Рятівна археологічна служба» Інституту археології України та Історико-краєзнавчого музею м. Винники при участі місцевих краєзнавців провели обстеження в басейні р. Білий Стік і виявили 11 поселень пізнього періоду райковецької культури IX – початку X ст., що розташовані в селах Бендюга і Комарів Сокальського р-ну Львівської обл. Зібрано фрагменти ліпних і кружальних горщиків, частини яких декоровані горизонтальними та хвилястими канелюрами.

Ключові слова: Білосточчя, райковецька культура, поселення, посуд ліпний і кружальний, горщик, орнамент.

З 2010 р. наукові працівники Історико-краєзнавчого музею м. Винники у співпраці з колегами із НДЦ «Рятівна археологічна служба» Інституту археології України, відділу археології Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України та кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету ім. Івана Франка беруть участь у пілотному проекті «Історичний кадастр України (Львівська область)», ініційованому Управлінням охорони культурної спадщини Львівської обласної державної адміністрації.